

INGARDEN ROMAN WITOLD – filozof, uczeń E. Husserla, przeciwnik idealizmu transcendentального, twórca drugiej fenomenologii (realistycznej), estetyk, ur. 5 II 1893 w Krakowie, zm. 14 VI 1970 tamże.

Studia filozoficzne oraz matematyczne i fizyczne rozpoczął we Lwowie (1911–1912); za poradą K. Twardowskiego wyjechał do Getyngi, gdzie studiował filozofię (u Husserla, A. Reinacha, H. Maiera, L. Nelsona, słuchał wykładów M. Schelera), psychologię (u G. E. Müllera), matematykę (u D. Hilberta). Studiował na uniwersytetach w Getyndze (1912–1914, 1915–1916), Wiedniu (1914–1915) i Fryburgu Br. (1916–1917), gdzie zaprzyjaźnił się z E. Stein. W 1918 obronił rozprawę doktorską pt. *Intuition und Intellekt bei Henri Bergson* (wyd. JPPF 5 (1922), 285–461).

Po powrocie do Polski pracował jako nauczyciel gimnazjalny w Lublinie, Warszawie, Toruniu, Lwowie. W 1924 uzyskał habilitację na podstawie rozprawy *Essentiale Fragen* (wyd. JPPF 7 (1925), 126–304; *O pytaniach esencjalnych*, w: tenże, *Z teorii języka i filozoficznych podstaw logiki*, Wwa 1972, 327–482). W 1925 rozpoczął wykłady jako docent na Uniwersytecie Jana Kazimierza we Lwowie. W latach 1927–1928 przebywał na stypendium w Niemczech (odbył tam spotkania z F. Kaufmannem, H. Conrad-Martius, Stein, Husserlem, M. Heideggerem) i w Paryżu (słuchał wykładów P. Janeta i E. Le Roya). W 1933 otrzymał nominację na prof. nadzwyczajnego Katedry Filozofii Uniwersytetu Jana Kazimierza.

W czasie II wojny światowej wykładał historię literatury niem. i teorię literatury (Lwowski Uniwersytet Państwowy im. Iwana Franki) oraz uczył matematyki (Szkoła Techniczna dla Polaków), uczestniczył też w tajnym nauczaniu uniwersyteckim, napisał *Spór o istnienie świata*. Po wojnie wykładał na UJ, gdzie po nominacji na prof. zwyczajnego w 1946 objął II Katedrę Filozofii. Od 1949 sprawował opiekę nad Katedrą Filologii Germańskiej. W 1950 decyzją władz komunistycznych został odsunięty od pracy na uniwersytecie. Wykłady wznowił w 1957 i otrzymał kierownictwo Katedry Filozofii UJ. Sprawował je do przejścia na emeryturę w 1963.

I. był członkiem PAU i PAN. Zorganizował Sekcję Estetyki w Krakowskim Oddziale Polskiego Tow. Filozoficznego. Brał udział w wielu międzynarodowych kongresach filozoficznych i estetycznych, wygłaszał odczyty w pol. i zagranicznych towarzystwach naukowych oraz

uniwersytetach. Należał do Międzynarodowego Tow. Fenomenologicznego, Amerykańskiego Tow. Estetycznego. Otrzymał nagrodę fundacji A. Jurzykowskiego (USA, 1966) oraz dyplom Herder-Preis (Austria, 1968).

Ważniejsze prace I.: *Über die Stellung der Erkenntnistheorie im System der Philosophie* (Hl 1926); *Das literarische Kunstwerk* (Hl 1931, T 1972⁴; *O dziele literackim*, Wwa 1960, 1988²); *O poznawaniu dzieła literackiego* (Lw 1937; rozszerzone (będące przekładem z języka niem.) wyd. Wwa 1976; *Vom Erkennen des literarischen Kunstwerk*, T 1968, 1997); *Spór o istnienie świata* (I–II, Kr 1947–1948, Wwa 1960–1961², III: *O strukturze przyczynowej realnego świata*, Wwa 1981 (t. III jest przekładem *Der Streit um die Existenz der Welt*, III: *Über die Kausale Struktur der realen Welt*, T 1974); nowe wyd. I–II (II/1–2), Wwa 1987³ (I: *Ontologia egzystencjalna*, II: *Ontologia formalna*, 1. *Forma i istota*, 2. *Świat i świadomość*), będące częściowo tłum. *Der Streit um die Existenz der Welt*, I–II (II/1–2), T 1964–1965 (I: *Existentialontologie*, II/1–2: *Formalontologie*)); *Szkice z filozofii literatury* (Ł 1947, Kr 2000); *Untersuchungen zur Ontologie der Kunst* (T 1962); *Przeżycie, dzieło, wartość* (Kr 1966); *Erlebnis, Kunstwerk und Wert* (T 1969); *Über die Verantwortung* (St 1970); *Książeczka o człowieku* (Kr 1972, 1987⁴, 1998, 2001²); *Gegenstand und Aufgaben der Literaturwissenschaft* (T 1976). I. wydał także: *Briefe an Roman I. Mit Erläuterungen und Erinnerungen an Husserl* (Hg 1968).

W 1957 rozpoczęto edycję dzieł filozoficznych I., która oprócz wymienionych (*O dziele literackim*, *Spór o istnienie świata*, *O poznawaniu dzieła literackiego*) obejmuje następujące prace: *Studia z estetyki* (I–II, Wwa 1957–1958, 1966², III – Wwa 1970); *Z badań nad filozofią współczesną* (Wwa 1963); *U podstaw teorii poznania* (Wwa 1971); *Z teorii języka i filozoficznych podstaw logiki* (Wwa 1972); *Wstęp do fenomenologii Husserla*, tłum. A. Półtawski (Wwa 1974); *Wykłady i dyskusje z estetyki* (Wwa 1981); *Wykłady z etyki* (Wwa 1989); *Studia z teorii poznania* (Wwa 1995). Wydano także korespondencję I. z S. I. Witkiewiczem pt. *Korespondencja filozoficzna*, z rpsu wyd. B. Michalski (Wwa 2002) oraz *Wybór pism estetycznych* (Kr 2005).

Dzieła I. są wydawane pt. *Gesammelte Werke*, wyd. R. Fieguth, G. Küng (wydano: III–VIII (VII/1–2), XIII–XIV, T 1992–2002), kilka tomów zredagował W. Galewicz. Prace I. (zwł. estetyczne) były tłumaczone m.in. na

ang., chiń., czeski, franc., hiszp., jap., ros., wł., portugalski, serbski, szwedzki, węgierski.

Najważniejszy wpływ na poglądy I. odegrało spotkanie z filozofią fenomenologiczną, nie przesądziło ono jednak rezultatów badań. Pomimo szacunku żywionego dla Husserla, I. przeciwstawił się jego autorytetowi (*List do Husserla* z 1918). Polemika z idealizmem transcendentnym zaowocowała w bezpośrednich wypowiedziach na temat Husserlowskiej filozofii, a także we własnej kontrpropozycji teoretycznej. Dociekania I. koncentrowały się w obrębie ontologii, teorii poznania i estetyki.

ONTOLOGIA. Ontologia pojmowana jako nauka o możliwych sposobach istnienia zajmuje w pracach I. pozycję wyróżnioną; jej systematycznym wykładem jest *Spór o istnienie świata*, a przygotowaniem do niego były: *Essentiale Fragen*, wprowadzające odróżnienie pojęcia idei (εἶδος [éidos]) i istoty (Wesen), oraz zarysowujące teorię idei. *Bemerkungen zum Problem Idealismus-Realismus* (JPPF 11 (1929), 159–190) wyszczególnia 3 grupy zagadnień: ontologiczne, metafizyczne i teoriopoznawcze, wprowadza sposoby istnienia i momenty bytowe jako podstawowe pojęcia ontologii egzystencjalnej. *Das literarische Kunstwerk* wprowadza ontologię przedmiotu czysto intencjonalnego, natomiast *Vom formalen Aufbau des individuellen Gegenstandes* (Studia Philosophica 1 (1935), 29–106) ontologię formalną samoistnego przedmiotu indywidualnego.

I. wyróżniał następujące dziedziny istnienia: dziedzinę przedmiotów indywidualnych, dziedzinę idei, dziedzinę jakości idealnych. Pojęcie istoty odnosił do przedmiotów indywidualnych (samoistnych i niesamoistnych). W różnych przedmiotach indywidualnych stwierdzał identyczność określonych momentów, wyznaczających pewien ich zakres. Dobór identycznych momentów, którym odpowiada wiele indywidualnych egzemplifikacji, określał mianem idei. Idee cechują się dwustronnością: mają charakterystyczną budowę różniącą je od przedmiotów indywidualnych oraz od jakości idealnych; są ideami czegoś, czyli różnią się między sobą zawartością. Ontologia bada jedynie zawartość idei i konieczne związki pomiędzy jakościami idealnymi, które występują w zawartości idei jako stałe i zmienne – egzystencjalne, formalne i materialne. Rozważania ontologiczne muszą objąć 3 obszary: egzystencjalny, formalny i materialny, ponieważ każdy przedmiot możemy

rozpatrywać ze względu na jego sposób istnienia, budowę formalną (formą jest to, co niejakościowe w przedmiocie – np. bycie podmiotem własności, bycie własnością) i uposażenie jakościowe (własności, które przedmiotowi przysługują). Sposób istnienia można w przedmiocie wyodrębnić jedynie abstrakcyjnie. Nie jest on czymś prostym, lecz stanowi swoistą całość, w której – na drugim szczeblu abstrakcji – można wyróżnić momenty bytowe: samoistność (autonomia) i niesamoistność (heteronomia), pierwotność i pochodność, samodzielność i niesamodzielność, niezależność i zależność, trwałość i kruchość, aktualność i nieaktualność, nieszczelinowość i szczelinowość, ogólność i ujednostkowanie. Dopuszczalne kombinacje momentów bytowych wyznaczają możliwe sposoby istnienia: byt absolutny (ponadczasowy), byt pozaczasowy (idealny), byt czasowy (realny) w trzech odmianach (przeszłej, terażniejszej i przyszłej), byt czysto intencjonalny.

Ontologia formalna obejmuje zagadnienia dotyczące: samoistnego przedmiotu indywidualnego (jednostronność budowy formalnej, pełnia uposażenia jakościowego); przedmiotu czysto intencjonalnego (dwustronność budowy formalnej, miejsca niedookreślenia w zawartości tegoż przedmiotu); idei; stanu rzeczy; stosunku; istoty przedmiotu indywidualnego; tożsamości przedmiotu trwającego w czasie; formy czystej świadomości. Esencjalizm I., przyjmujący pojęcie tożsamości dynamicznej, nie wyklucza zmienności przedmiotów trwających w czasie. Ponieważ świat realny zdaje się stanowić całość wyższego rzędu (wielość przedmiotów indywidualnych powiązanych relacjami), konieczne stają się rozważania nad dziedzinami przedmiotowymi i formą świata. Dla ukonstytuowania się jedności świata realnego istotne znaczenie ma sieć związków przyczynowo-skutkowych, dlatego I. osobno rozważał kwestię determinizmu. Pojmowanie czasu jako matematycznego jednorodnego continuum i przekonanie o różnicy czasowej między przyczyną a skutkiem prowadzi do trudności. I. uważał terażniejszość za rozciągłą, opowiadając się za równoczesnością bezpośredniej przyczyny i jej skutku. Uzasadniał niesprzeczność tego twierdzenia z determinizmem umiarkowanym, dla którego zasadnicze znaczenie ma pojęcie systemu względnie izolowanego. Systematycznych badań w zakresie materialnej ontologii I. nie przeprowadził.

Badania ontologiczne, jako teoretycznie wcześniejsze i ogólniejsze od nauk szczegółowych, powinny stanowić początek każdego rozważań

filozoficznych. Ontologia stanowi filtr eliminujący problemy i rozstrzygnięcia niespójne z ideą badanych przedmiotów. Posługuje się aprioryczną analizą zawartości idei (pojmowaną intuicyjnie), nie traci związku z szeroko pojętym doświadczeniem, co umożliwia wyznaczenie szerokiego zakresu badań. Poznanie zależności pomiędzy jakościami idealnymi obejmuje zarówno widzenie istotnościowe, jak i operacje myślowe (intuicja ejdetyczna i dedukcja muszą być ze sobą skorelowane). Podstawę poznania filozoficznego stanowi ontologia, ale celem jest metafizyka (nauka o istocie faktycznie istniejącego bytu). Formułuje ona sądy egzystencjalne o wszystkich dziedzinach przedmiotowych, w tym o ideach. Koncepcja dwustronności budowy formalnej idei umożliwiła takie rozgraniczenie kompetencji poznawczych (ontologia bada zawartość idei, metafizyka rozpatruje „idee jako idee”). Metafizyki – poza sformulowaniem ogólnej koncepcji – I. nie zbudował. Nie rozstrzygnął metafizycznego problemu sposobu istnienia świata realnego, ale skłaniał się do rozstrzygnięcia realistycznego.

TEORIA POZNANIA. Źródłem zagadnień epistemologicznych są błędy i złudzenia poznawcze. Powodem sporu o istnienie świata realnego była zasadnicza niepewność spostrzeżenia zewnętrznego, dlatego często ten spór sytuowano na płaszczyźnie teoriopoznawczej, co I. uważał za nieporozumienie. Wyróżniał czystą teorię poznania, kryteriologię i krytykę poznania. Czysta epistemologia ma wykryć zawartość ogólnej idei poznania oraz zanalizować zasadnicze kategorie poznawcze: podmiot, przedmiot, akt poznawczy, stosunek między aktem a przedmiotem poznania, wynik poznawczy. Kryteriologia dostarcza sprawdzianów do oceny rezultatów poznania. Są nimi przeciwstawne pary wartości: prawdziwość (obiektywność) i fałszywość; adekwatność (zupełność) i nieadekwatność; pewność i niepewność; niesprzeczność i sprzeczność; spójność i luźność. Krytyka poznania ocenia faktycznie uzyskane wyniki poznawcze. Badania epistemologiczne mają charakter częściowo ontologiczny, częściowo metafizyczny.

Ontologia poznania posługuje się poznaniem apriorycznym i immanentnym. Zasadnicze znaczenie dla jej możliwości odgrywa istnienie tzw. intuicji przeżywania (Durchleben), chroniącej od regresu w nieskończoność. Spełniamy akt i jesteśmy świadomi jego przeżywania oraz tego, co w nim

dane. Dla uprawomocnienia aktu poznawczego nie musimy zatem nabudowywać kolejnego skierowanego nań aktu spostrzeżenia immanentnego. Ze względu na zadania absolutystyczne, czysta epistemologia ma być niezawisła od innych nauk, ale i in. nauki są niezawisłe od niej. Prawdziwość sądu zależy od obiektywnego stanu rzeczy, a nie od naszej wiedzy o prawdziwości tego sądu. Metafizyka poznania (epistemologia stosowana) na podstawie zasad i kryteriów wypracowanych przez ontologię musi dotrzeć do istoty faktycznych aktów poznawczych i ocenić ich rezultaty. I. nie godził się z tendencjami sceptycznymi, wykazującymi nieuchronność błędów logicznych w teorii poznania. Jednym ze skutecznych środków zapobieżenia tego rodzaju błędom jest redukcja transcendentálna, której zasięg stosowania I. ograniczał do epistemologii. Na tej płaszczyźnie stanowisko I. jest najbliższe Husserlowskiemu.

ESTETYKA. I. początkowo wyróżnił 2 działy filozoficznej nauki o sztuce: filozofię sztuki i estetykę (filozofię przeżycia estetycznego). Później zrewidował to stanowisko, określając przedmiot estetyki filozoficznej jako tzw. sytuację estetyczną, czyli spotkanie artysty (lub odbiorcy) z dziełem sztuki. Tylko takie pojmowanie przedmiotu estetyki zapewnia jej jednolitość i unika jednostronności subiektywizmu bądź obiektywizmu. Nie każdy kontakt ze sztuką stanowi przedmiot badania estetyki filozoficznej, lecz spotkania przebiegające w postawie estetycznej, motywowane pragnieniem ucieleśniania, współkonstyтуowania i uchwytowania wartości. Tak pojęta estetyka obejmuje: ontologię dzieł sztuki i przedmiotu estetycznego; fenomenologię procesu twórczego i przeżycia estetycznego; fenomenologię stylów artystycznych i ich stosunku do wartości; ontologię i fenomenologię wartości artystycznych i estetycznych; teorię poznania dzieła sztuki i przedmiotu estetycznego; teorię sensu i funkcji sztuki w ludzkim życiu (metafizykę sztuki?).

Podstawowe rozróżnienia ontologiczne to: fundament bytowy dzieła sztuki; dzieło sztuki jako intersubiektywny przedmiot czysto intencjonalny; przedmiot estetyczny. Przedmioty czysto intencjonalne stanowią najsłabszą postać bytu, dla swego zaistnienia i utrzymania się w bycie domagają się istnienia przedmiotów o mocniejszym statusie egzystencjalnym: realnych przedmiotów, w których są utrwalone, przeżyć świadomych twórcy, od których są pochodne, obcowania estetycznego odbiorcy, który je utrzymuje w istnieniu.

Przedmioty czysto intencjonalne są podmiotami własności jako intencjonalne struktury (jako specjalna odmiana bytów) i są podmiotami swojej zawartości (fingują rzeczywistość o określonym statusie egzystencjalnym, formie i materii) – I. mówi więc o ich dwupodmiotowości. W zawartości dzieł sztuki występują miejsca niedookreślenia, dlatego I. uznał je za schematyczne (wyjątek stanowi dzieło architektoniczne). Obcowanie odbiorcy z dziełem sztuki prowadzi do wypełnienia miejsc niedookreślonych i ukonstytuowania przedmiotu estetycznego. Konsekwencją tych dystynkcji pojęciowych było odróżnienie wartości artystycznej (dzieła sztuki) od wartości estetycznej (przedmiotu estetycznego).

Człowiek żyje na granicy dwóch światów – przyrodniczego i kulturowego. Wytwory kulturowe zaspokajają ludzkie potrzeby duchowe, są wyrazem tęsknoty za wartościami absolutnymi (estetycznymi i moralnymi) oraz za kontemplacją jakości metafizycznych. I. wskazał na szczególny status egzystencjalny wytworów kulturowych. Pojmował kulturę jako swoiście ludzką aktywność, motywowaną dążeniem do ucieleśniania wartości i obcowania z nimi.

KONTYNUACJE. Wieloaspektowy dorobek I. obejmuje filozofię języka, metodologię, filozofię człowieka, aksjologię, filozofię kultury. Wieloletnia polemika I. z Husserlem przyczyniła się do wyodrębnienia się trzech zasadniczych stanowisk wśród pol. i zagranicznych filozofów: 1) tzw. druga fenomenologia (D. Gierulanka, A. Półtawski, A. B. Stępień, A. T. Tymieniecka); 2) wewnętrzny spór w obrębie fenomenologii (marksści); 3) spór polegający na nieporozumieniu (H.-G. Gadamer, J. Galarowicz, W. Schopper, H. Steinbach, J. Szewczyk, J. Tischner) – dyskusje dotyczące przynależności I. do fenomenologii (K. Okopień).

Na inspiracje płynące z myśli I. dla filozofii i szczegółowej humanistyki wskazywali: J. M. Bocheński, R. Fieguth, G. Küng, B. Smith. Zapoczątkowana przez I. tzw. polska szkoła fenomenologiczna wykazuje umiejętność czerpania z różnorodnej tradycji filozoficznej (filozofia dialogu i spotkania, marksizm, neotomizm). Wśród uczniów i kontynuatorów I. wymienić można M. Gołaszewską, J. Lipca, J. Pawlicę, W. Stróżewskiego, A. Węgrzeckiego. Konfrontowano fenomenologię I. z filozofią o inspiracjach analitycznych (T.

Czeżowski, J. J. Jadacki, J. Paśniczek, J. Perzanowski, P. M. Simons, J. Woleński, U. Żegleń).

Otwartość Ingardenowskiej filozofii, wielowersyjność stawianych przez niego hipotez teoretycznych stwarzała szansę na kontynuację badań. Jeśli moc inspirującą filozofii dostrzeżemy w formułowaniu problemów, to I. pozostawił wystarczająco wiele „miejsc niedookreślonych”, by znaleźć kontynuatorów.

A. T. Tymieniecka, *Essence et existence. Étude à propos de la philosophie de Roman I. et Nicolai Hartmann*, P 1957; *For Roman I. Nine Essays in Phenomenology*, Hg 1959; *Szkice filozoficzne. Romanowi I. w darze*, Wwa 1964; *Fenomenologia Romana I.*, Wwa 1972; W. Schopper, *Das Seiende und der Gegenstand*, Mn 1974; *Roman I. and Contemporary Polish Aesthetics*, Wwa 1975; *Ingardeniana*, I–III, Dor 1976–1991; B. Kotowa, *Założenia filozoficzne programu badań literackich Romana I.*, Wwa 1980; B.-O. Song, *Das Kausalproblem bei Roman I.*, T 1980; J. W. Sarna, *Fenomenologia Romana I. na tle filozofii Edmunda Husserla*, Ki 1981; *Roman I. and the Problem of the Theatre*, Wr 1983; H. Spiegelberg, *The Phenomenological Movement*, Hg 1982³, 223–233; *On the Aesthetics of Roman I.*, Dor 1989; A. Szczepańska, *Estetyka Romana I.*, Wwa 1989; A. Nowak, *I. contra I.*, Kr 1990; *Ontologia wartości*, Lb 1990; G. Kalinowski, *La phénoménologie de l'homme chez Husserl, I. et Scheler*, P 1991; J. Barski, *Die Strukturen der ästhetischen Kommunikation im Denken von Roman I.*, St 1992; G. Kalinowski, *Expérience et phénoménologie: Husserl, I., Scheler*, P 1992; D. Ulicka, *Ingardenowska filozofia literatury*, Wwa 1992; *Estetyka Romana I.*, Kr 1993; M. Gołaszewska, *Roman I. Człowiek i dzieło*, Kr 1993; J. Hartman, *Sposób istnienia rzeczy materialnej według „Sporu o istnienie świata” Romana I.*, Lb 1993; A. Tyszczyk, *Estetyczne i metafizyczne aspekty aksjologii literackiej Romana I.*, Lb 1993; J. Varto, *I. ja toinen fenomenologia*, Tampere 1993; G. Haefliger, *Über Existenz. Die Ontologie Roman I.*, Dor 1994; *Kunst und Ontologie. Für Roman I. zum 100. Geburtstag*, A 1994; A. Póltawski, K. Rosner, PLF I 164–185; *Spór o I.*, Lb 1994; *Intentionalität – Werte – Kunst. (Husserl, I., Patočka)*, Pr 1995; Z. Majewska, *Książeczka o I.*, Lb 1995; B. Ogrodnik, *Ontologia czasu konkretnego*, Ka 1995; R. Poczobut, *Romana I. fenomenologia bytu idealnego*, Lb 1995; *Roman I. a filozofia naszego czasu*, Kr 1995; *W kręgu filozofii*

Romana I., Wwa 1995; R. Poczobut, L. Węsierska, *Z badań nad sprzecznością, przedmiotami czysto intencjonalnymi oraz Popperowskim trzecim światem*, Lb 1996; J. Mitscherling, *Roman I. Ontology and Aesthetics*, Ot 1997; K. Okopień, *Uprzedmiotowanie. Krytyka ontologii Romana I.*, Wwa 1997; K. Rosner, *I. Roman*, w: *Wielcy filozofowie polscy*, Wwa 1997, 163–178; A. P. Bator, *Intencjonalność sztuki w filozofii Romana I. i Mieczysława Alberta Krapca*, Wr 1999; A. Chrudzinski, *Die Erkenntnistheorie von Roman I.*, Dor 1999; T. Czarnik, *Czy wolność jest możliwa?*, Kr 1999; Cz. Głombik, *Husserl i Polacy*, Ka 1999; W. Krysztofiak, *Problem opozycji realizmu i idealizmu epistemologicznego*, Lb 1999; D. Ulicka, *Granice literatury i pogranicza literaturoznawstwa*, Wwa 1999; R. S. Ingarden, *Roman Witold I. Życie filozofa w okresie toruńskim (1921–1926)*, To 2000; B. Ogrodnik, *Ingarden*, Wwa 2000; Z. Majewska, *Świat kultury Romana I.*, Lb 2001; A. Póltawski, *Realizm fenomenologii*, To [2001]; *Z inspiracji Ingardenowskiej w teorii literatury*, To 2001; *Słownik pojęć filozoficznych Romana I.*, Kr 2001; B. Michalski, *I. Witkacy, Leszczyński – metafizycy polskiej filozofii*, Wwa 2002; A. Mordka, *Przedmiot i sposób istnienia. Zarys ontologii egzystencjalnej Romana I.*, Rz 2002; *Phenomenology World-Wide*, Dor 2002, 184–199; *Od teorii literatury do ontologii świata*, To 2003; M. Rosiak, *Spór o substancjalizm. Studia z ontologii I. i metafizyki Whiteheada*, Ł 2003; M. Smolak, *Filozofia człowieka u Romana I.*, Kr 2003; *Existence, Culture, and Persons. The Ontology of Roman I.*, F 2005; W. Kmiecikowski, *Istnienie idealne i intencjonalne w ujęciu Romana I.*, Wwa 2006.

Zofia Majewska